

Crkva Svetog Križa u Križovljanu u kontekstu nasljeđa viteških redova¹

NIKOLINA BELOŠEVIĆ I DANKO DUJMOVIĆ

Crkva Svetog Križa u Križovljanu datira iz srednjeg vijeka i smatra se romaničkom građevinom. Brod je stariji i datira iz 13. stoljeća, a poligonalno svetište datira iz 1519. prema godini uklesanoj na kamenoj konzoli nekadašnjeg svoda u svetištu. Crkva se prvi put spominje u pisanim izvorima 1259. godine. Na zapadnom pročelju nalazi se ugrađeni reljef sa sedam ljudskih glava i portal s lunetom, za koji se smatra da je tamo završio u sekundarnoj uporabi. U literaturi se javljaju pretpostavke da je izgradnja crkve Svetog Križa bila povezana s djelovanjem viteških redova, ali postoje i suprotna mišljenja koja opovrgavaju navedene pretpostavke. Ovim radom pokušava se odgovoriti je li crkva Svetog Križa zaista povezana s nasljeđem viteških redova.

1 Ovaj rad podržalo je Sveučilište u Rijeci u okviru projekta MIK broj uniri-human-18-31

Ključne riječi: viteški redovi, templari, hospitalci/ivanovci, sepulkralci, Križovljan, crkva Sv. Križa, Kelemen, rod Türje, Szentgróti

1. Uvod

U literaturi se uz crkvu Svetog Križa u Križovljanu kod Ludbrega pojavljuje nekoliko otvorenih pitanja. Prvo je pitanje vezano za identifikaciju crkve u popisu župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine. Zatim se javlja pitanje je li crkva pripadala templarima ili nekom drugom viteškom redu. S tim su povezane i pretpostavke o izvornom arhitektonskom tipu i izgledu crkve koje povlače daljnje dvojbe oko toga jesu li je izgradili templari odnosno pripadnici nekog drugog viteškog reda. Uz navedeno se može dodati i četvrto pitanje o dataciji i ikonografskoj interpretaciji ugrađenog reljefa na zapadnom pročelju crkve. Ovaj rad donosi

pregled dosadašnjih pretpostavki i mišljenja koja se pojavljuju u literaturi vezanih uz spomenuta pitanja te predlaže nove odgovore u svjetlu pisanih izvora i rezultata arheoloških istraživanja.

2. Identifikacija crkve u Križovljanu u popisu župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine

Gorički arhidakon Ivan u popisu župnih crkava Zagrebačke biskupije iz 1334. godine navodi župe Komarničkog arhidakonata oko Ludbrega prema sljedećem redoslijedu: *ecclesia sancti Martini, ecclesia sancte crucis de Zlauina,*

ecclesia sancti Georgii, ecclesia sancte trinitatis de Ludbreg, ecclesia beate virginis cruciferorum, ecclesia sancti Petri de Beegna itd.

Josip Buturac prepoznaje ih kao župe u današnjim naseljima Martijanec (*ecclesia sancti Martini* s Buturčevom napomenom da se u popisu iz 1501. spominje kao *Andreas plebanus in Marthynancz*), Slanje (*ecclesia sancte crucis de Zlauina* s napomenom da 1501. više ne postoji), Sveti Đurđ (*ecclesia sancti Georgii*, s napomenom da se spominje 1501. kao *Albertus plebanus ecclesie Georgii in Spinis*), Ludbreg (*ecclesia sancte trinitatis de Ludbreg*, s napomenom da se 1501. spominje kao *Mihael, plebanus in Ludbreg*), Križovljan (*ecclesia beate virginis cruciferorum* s napomenom da se spominje 1501. kao *Georgius plebanus in Crysowlyan*) i Sveti Petar kod Velikog Bukovca (*ecclesia sancti Petri de Beegna* s napomenom da se 1501. spominje kao *Paulus plebanus in Bednya szenth Peter*).² Prema tome, Buturac identificira crkvu u Križovljanu kao crkvu koja je pripadala nekom od viteških redova, tj. križarima.³

Još i prije objave Buturčeva rada iz 1944., isto je ustvrdio i Franjo Brdarić 1937. napisavši da je *ecclesia beate virginis cruciferorum* bila u Križovljanu, na posjedu koji je od najstarijih vremena pripadao križarima te je po njima naselje Križovljan i dobilo ime.⁴ Brdarić je ovu izjavu temeljio na radu Ivana Kukuljevića Sakcinskog, o čemu će biti spomena malo kasnije.⁵ To je mišljenje podržala i Anđela Horvat te je pretpostavila, iako s određenim oprezom, da bi se motiv križa u luneti portala mogao pove-

zati s ivanovcima.⁶ Antun Kancijan je također povezo ime naselja s križarima pišući kako su u Križovljanu svoj posjed između 13. i 16. stoljeća imali ivanovci odnosno križari te je i on smjestio crkvu *beate virginis cruciferorum* u Križovljan.⁷ Lelja Dobronić iznijela je mišljenje da crkvu u Križovljanu treba identificirati kao crkvu *sancte crucis de Zlauina* s obzirom na titular crkve i redosljed navođenja crkava u popisu iz 1334. godine prema kojem bi smještaj crkve Svetog Križa *de Zlauina* odgovarao položaju između naselja Martijanec i Ludbreg (tj. zapadno od Ludbrega). Nadalje je zaključila da je naselje dobilo ime prema titularu crkve, a ne prema križarima.

Navela je i da se crkva *beate virginis cruciferorum* nalazila negdje istočnije, između naselja Ludbreg i Sveti Petar (tj. Veliki Bukovec) ukazujući na toponime Križančija i Križnice na tom području. Pretpostavila je da je kapela sv. Marije iz 18. stoljeća vjerojatno naslijedila položaj dotične srednjovjekovne crkve koja je pripadala križarima. Riječ je o kapeli obitelji Drašković koja se nalazila na njihovom nekadašnjem imanju Veliki Bukovec.⁸ Zaključak Lelje Dobronić o identifikaciji crkve Svetog Križa *de Zlauina* na popisu župnih crkava iz 1334. godine ponavlja većina autora koji su kasnije pisali o Križovljanu, s podatkom da je Križovljan tijekom srednjeg vijeka pripadao posjedu Slanje, koji je iznio Josip Adamček.⁹ Unatoč

2 BUTURAC, Josip: *Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*. // *Starina*, 59, 1984., 75.

3 Isto, 75.

4 BRDARIĆ, Franjo: *Arhidakonat Komarnički (1334.-1934.)*. // *Podravski zbornik 19/20* (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1993., 86. Brdarićev rad objavljen je 1937. godine u knjizi *Časti i dobru zavičaja* Blaža Madjera, te je ponovno objavljen u *Podravskom zborniku* 1993. godine.

5 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan: *Priorat Vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*. // *Rad JAZU*, knjiga LXXXII, Razredi filologičko-historički i filozofično-juridički, knjiga XV, 1886, 39.

6 HORVAT, Anđela: *Između gotike i baroka*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1975., 6–13.

7 KANCIJAN, Antun: *Traganje za podrijetlom imena sela ludbreške Podravine (2)*. // *Podravski zbornik 11* (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1985., 119.

8 DOBRONIĆ, Lelja: *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*. // *Rad JAZU* 406, 1984., 41–42.

9 HORVAT-LEVAJ, Katarina: *Ludbreg i Ludbreška Podravina*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1997., 122.; BELAJ, Juraj: *Arheološko naslijeđe viteških redova na sjeverozapadnom prostoru središnje Hrvatske*, magistarski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2001., 80–81.; PAVLEŠ, Ranko, *Podravina u srednjem vijeku*. Koprivnica: Meridijani, 2013., 51–52.; PEŠKAN, Ivana, PASCUTTINI JURAGA, Vesna: *Prikaz ljudske glave u srednjovjekovnoj kamenoj plastici na području sjeverozapadne Hrvatske*. // *Starohrvatska prosvjeta* 41, 2014., 238–239.; ADAMČEK Josip:

Sl. 1. Crkva Svetog Križa, slikano s juga (snimio: Milivoj Dretar).

tome, neki su se autori ipak vratili Buturčevom mišljenju te i dalje crkvu u Križovljanu poistovjećuju sa spomenom crkve *beate virginis cruciferorum*.¹⁰ Međutim, pisani izvori isključuju svaku sumnju u istovjetnost crkve Svetog Križa u Križovljanu s crkvom *sancte crucis de Zlauina* jer se ona izričito spominje 1259. godine u reambulaciji međe posjeda Slanje (*Zolona*,

Zlowna, Sczolovna).¹¹ Prema tekstu u tom dokumentu, u sjevernom je dijelu posjeda međa prešla preko glavne ceste koja je vodila prema Varaždinu (*magna via Varastini*), zatim je prošla pored crkve sv. Martina (*vadit prope ecclesiam sancti Martini*), pa je slijedila neku cestu do potoka *Chernech* (*transeundo ecclesiam per viam vadit in Chernech potoka*) te je produžujući potokom nizvodno zaobišla crkvu Svetog Križa (*per quem circuitu ecclesiam sancte Crucis*) stigavši potom do početne točke reambulacije. Na temelju tog opisa može se definitivno zaključiti da je crkva Svetog Križa postojala već 1259. godine. Nalazila se unutar granica posjeda Slanje, na sadašnjem položaju u blizini glavne ceste koja je od davnina povezivala rimske gradove Poetovio (današnji Ptuj) i Mursu (današnji Osijek). Na trasi iste ceste se smjestio i Ludbreg. U blizini crkve Svetog Križa nalazila se crkva sv. Martina, a bila je smještena sjeverno od glavne ceste dok u 18. stoljeću nije s te pozicije premještena na sadašnju u naselju Martijanec, s južne strane ceste.¹² Crkva sv. Marije koja je pripadala križarima vjerojatno je bila smještena istočno od Ludbrega kako je predložila Lelja Dobronić, s mogućim položajem u blizini sela Globočec.¹³

4. Je li crkva u Križovljanu pripadala nekom od viteških redova?

Prema lokalnoj tradiciji zapisanoj u Kronici martijanske župe, crkva Svetog Križa nekoć je pripadala križarima.¹⁴ Ta je tradicija ušla u lite-

Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma. // Ludbreg (ur. Vlatko Madarić). Ludbreg: Skupština općine Ludbreg, 81–122.

10 PETRIĆ, Hrvoje: *Ludbreg i ludbreška Podravina u srednjem vijeku*. // Podravski zbornik 21 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1995., 34; PETRIĆ, Hrvoje, *Društveni i gospodarski razvoj od srednjeg vijeka do Prvog svjetskog rata*. // Ludbreg i Ludbreška Podravina (ur. Katarina Horvat-Levaj, Ivanka Reberski), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1997., 45.; PASCUTTINI JURAGA, Vesna: *Topografija srednjovjekovne kamene plastike na području sjeverozapadne Hrvatske*, doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2018., 43.; PASCUTTINI JURAGA, Vesna: *Topografija srednjovjekovne kamene plastike na području sjeverozapadne Hrvatske*, doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2018., 88.

11 SMIČIKLAS, Tadija (ur.), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (dalje: CD), V, JAZU, Zagreb, 1907., 133, PAVLEŠ, Ranko: Nav. dj., 47–48.

12 HORVAT-LEVAJ, Katarina: Nav. dj., 292, 307, HORVAT-LEVAJ, Katarina: *Prilog istraživanju barokne sakralne arhitekture Podravine – župna crkva sv. Martina u Martijancu*. // Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja, 10, 2006., 83.

13 DUJMOVIĆ, Danko: *Prilog poznavanju ludbreškog kraja u 13. stoljeću*. // Podravski zbornik 42 (ur. Robert Čimin), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2016., 32–33.

14 HORVAT-LEVAJ, Katarina: Nav. dj. (1997.), 282

raturu kroz djelo Franje Brdarića, koji je pak, kao što je već spomenuto, koristio informacije iz djela Ivana Kukuljevića Sakcinskog.¹⁵ Međutim, Kukuljević Sakcinski uopće nije izravno spomenuo ni Križovljan ni tamošnju crkvu. Pisao je o neimenovanom posjedu u blizini Ludbrega koji je pripadao ivanovcima iz obližnje Glogovnice.¹⁶ Lelja Dobronić u svom je radu predložila da bi se dotični posjed ivanovaca trebao povezati s toponimom Križančija i da bi se trebao nalaziti istočno od Ludbrega, kao što je prethodno objašnjeno uz pitanje smještaja crkve *beate virginis cruciferorum*.¹⁷

Zapravo, sve informacije koje je Brdarić iznio u vezi s Križovljanom u stvari se odnose na nekadašnji posjed sepulkralaca sa središtem u Glogovnici, koji je u 17. stoljeću pripao isusovcima.¹⁸ Nalazio se uz desnu obalu rijeke Bednje, istočno od naselja Ludbreg. Naime, u blizini Ludbrega su u srednjem vijeku postojala dva križarska posjeda: ivanovački Černec (*Chernech*), koji je Dobronić ubicirala na područje Križančije, i sepulkralski posjed spomenut uz među posjeda *Bugna*, koji je ubiciran na desnu (istočnu) obalu rijeke Bednje kod današnjeg Ludbrega.¹⁹ Ni jedan od dvaju navedenih križarskih posjeda ne može se povezati s Križovljanom. Unatoč tome, spominjanje prisutnosti nekog viteškog reda u Križovljanu ostalo je postojano sve do danas. Buturac je takvo mišljenje potvrdio identificirajući križovljansku crkvu s onom koja je pripadala križarima, a nastavili su ga Anđela Horvat i Antun Kancijan u citiranim radovima. Premda je

Lelja Dobronić ustvrdila da ne postoji poznati izvor koji bi potvrdio prisutnost bilo kojeg od viteških redova u Križovljanu, zbog čega je bila gotovo sigurna da crkva Svetog Križa nije povezana s križarima,²⁰ većina je autora nakon toga ipak barem spomenula, ako ne i izričito tvrdila, da je Križovljan povezan s viteškim redovima. Juraj Belaj i Ranko Pavleš rijetke su iznimke koje su kategorički isključile takvu mogućnost.²¹ Dragutin Feletar napisao je da se u Križovljanu spominje djelovanje vitezova hospitalaca (ivanovaca).²² Josip Stošić i nakon njega Katarina Horvat-Levaj također su crkvu Svetog Križa doveli u vezu s viteškim redovima, iako je Horvat-Levaj kasnije izrazila određenu rezerviranost prema tome napomenom da pisani izvori ne potvrđuju takvu povezanost.²³ Vladimir P. Goss u nekoliko svojih djela sugerira da su crkvu možda izgradili križari.²⁴ Tajana Pleše i Ana Azinović Bebek iznose da se crkva u literaturi veže u grupu s onima koji pri-

(bilješka 13); HORVAT-LEVAJ, Katarina: *Crkva sv. Križa u Križovljanu – građevno-povijesni razvoj i valorizacija, Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, 2003., 3 (bilješka 8).

15 BRDARIĆ, Franjo: Nav. dj.; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan: Nav. dj.

16 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan: Nav. dj., 39; BELAJ, Juraj: Nav. dj., 76.

17 DOBRONIĆ, Lelja: Nav. dj., 41–42.

18 VANINO, Miroslav: *Isusovci i hrvatski narod*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1969., 95–96.; ADAMČEK, Josip: Nav. dj., 88.

19 DUJMOVIĆ, Danko: Nav. dj., 27–34.

20 DOBRONIĆ, Lelja: Nav. dj., 41–42.

21 BELAJ, Juraj: Nav. dj., 80–81.; PAVLEŠ, Ranko: Nav. dj., 52.

22 FELETAR, Dragutin: *Podravina. Općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*. Knjiga 1. Koprivnica: Centar za kulturu – OOUR Muzej grada Koprivnice, 1989., 48.

23 STOŠIĆ, Josip: *Srednjovjekovna umjetnička svjedocanstva o Zagrebačkoj biskupiji*. // Sveti trag, devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094. – 1994. (ur. Tomislav Lukšić, Ivanka Reberski), Zagreb: Muzejsko-galerijski centar – Institut za povijest umjetnosti – Zagrebačka nadbiskupija, 1994., 123; HORVAT-LEVAJ, Katarina: Nav. dj. (1997.), 121–122.; HORVAT-LEVAJ, Katarina: Nav. dj. (2003.), 8.

24 GOSS, Vladimir P.: *Kamen iz Križovljana nakon Kamen iz Belca – pitanje konteksta*. // Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 22, 2005., 190; GOSS, Vladimir P.: *Military Orders Between Sava and Drava Rivers – Sculpture*. // Radovi Instituta za povijest umjetnosti 30, 2006., 59, 62; GOSS, Vladimir P.: *Stotinu kamenčića izgubljenog raja*. Zagreb: Arheološki muzej Zagreb, 2007., 34; GOSS, Vladimir P.: *Četiri stoljeća europske umjetnosti, 800. – 1200.; Pogled s jugoistoka*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2010., 202; GOSS, Vladimir P.: *Registar položaja i spomenika ranije srednjovjekovne umjetnosti u međurječju Save i Drave*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2012., 98; GOSS, Vladimir P.: *Počeci hrvatske umjetnosti*. Zagreb: Ibis grafika, 2020., 130.

Sl. 2. Romanički portal ukrašen križem (snimio: Milivoj Dretar).

padaju viteškim redovima.²⁵ Predrag Marković i Krešimir Karlo bili su oprezni kod iznošenja mišljenja o povezanosti crkve s viteškim redovima uz opasku da je bez daljnjih istraživanja nemoguće išta definitivno tvrditi.²⁶ Međutim, u svom kasnijem radu Krešimir Karlo bio je nešto skloniji prema mogućim vezama crkve s djelovanjem viteških redova.²⁷ Vesna Pascuttini Juraga spomenula je tradiciju o pripadanju crkve viteškim redovima, dok Vjekoslav Jukić

vjeruje da je crkva vjerojatno bila templarska.²⁸ Većina spomenutih autora svoje je mišljenje odnosno pretpostavke o povezanosti crkve s viteškim redovima temeljila ili na arhitekturi i tlocrtu crkve ili na izgledu reljefa ugrađenog u njezinom zapadnom pročelju te njegovoj daljnjoj interpretaciji u korelaciji s primjerima iz obližnje Glogovnice, koja je potvrđena kao posjed sepulkralaca.

Međutim, za zaključak ovog pitanja trebalo bi se vratiti na grupu od tri pisana izvora, od kojih je jedan već ranije spomenut. Naime, isprava koju je kralj Bela IV. izdao 1248. godine svjedoči da je posjed Slanje (*Zolona, Sczolovna*) kralj Andrija II. dao Joakimu (*Joachim, Iwachin*), sinu komesa *Geche / Beche*. Druge dvije isprave datiraju iz 1250. i 1259. godine i potvrđuju navedenu donaciju.²⁹ Najmlađi izvor, iz 1259., pruža više informacija o samom Joakimu i njegovim zaslugama. Kralj ga je kao sibijskog župana (*comes Scibiniensis*) poslao da pomogne bugarskom vladaru Borilu ugušiti pobunu u gradu Vidinu. Joakim se tom prilikom borio protiv trojice kumanskih vođa na rijeci Ogosti i osvojio je njihovo uporište u Vidinu.

Osim ove bitke, Joakim se također borio i u bitci protiv rutenskog kneza Romana u kojoj je sam Roman poginuo. Nakon smrti kralja Andrije II., kralj Bela IV. opozvao je očeve donacije zemlje, ali je 1248. posjed Slanje vratio Joakimovim sinovima na njihovu molbu. Riječ je o Filipu, koji je u to vrijeme bio zagrebački biskup i Tomi, karakovskom županu (*comes de Crocov*). Nema preciznih informacija o tome kada je točno Slanje dano Joakimu, ali je poznato da je knez Roman poginuo u bitci kod Zawichosta 1205., a borba kod Vidina datirana je oko 1210. godine, pa je posjed Slanje morao biti poklonjen otprilike u to vrijeme.³⁰ S obzi-

25 PLEŠE, Tajana, AZINOVIĆ BEBEK, Ana: *Crkva sv. Križa, Križovljan*. // Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva, 2/36, 2004., 145.

26 MARKOVIĆ, Predrag, KARLO, Krešimir: *Religious Architecture of the Military Orders in Medieval Slavonia and Its Reflections in the 13th and the 14th Century*. // Hortus Artium Medievalium 20, 2014., 583, 588 (bilješka 32).

27 KARLO, Krešimir: *Prostorna organizacija i graditeljska baština Kalničkoga, Komarničkoga i Čazmanskoga arhiđakonata od 13. do 16. stoljeća*, doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2016., 225.

28 PASCUTTINI JURAGA, Vesna: Nav. dj., 43; JUKIĆ, Vjekoslav, Nav. dj., 89.

29 CD IV, 368–369, 421–422; CD V, 132–133.

30 FONT, Márta: *Meeting of Rulers in the Scepus Region (1214)*. // Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis 11, 2021., 12–13.; BÁRÁNY Attila: *The relations of King Emeric and Andrew II of Hungary with the Balkan states*. // Stefan Prvovenčani i njegovo doba (ur. Rastović A., Komatina I.). Beograd: Istorij-

Sl. 3. Pogled iz crkve (snimio: Milivoj Dretar).

rom na samu formulaciju teksta u dokumentu iz 1259. godine, čini se da je Joakim posjed dobio izravnije zbog svojih zasluga u bitci protiv kneza Romana, čime bi se darivanje Slanja moglo datirati preciznije oko 1205. godine.³¹ Najznačajnija informacija u kontekstu ovog rada jest da je posjed koji je bio darovan Joakimu oduzet od zaladskog kastruma (*excepta de castro Zaladiensi; a Castro Szaladiensi quondam exemptam*). To dovodi do zaključka da prethodno nije mogao pripadati nijednom viteškom redu (ili ikom drugom) jer se radilo o kraljev-

ski institut Beograd, 2020, 222–223.

31 *Item in exercitu, quem pater regis contra Romanum ducem Ruthenorum levavit, in quo idem dux capite fuit truncatus, comes Iwachinus clara opera fidelitatis prestavit, quocirca illi pater regis possessionem Szolovna donavit*, CD V, 132. Međutim, u literaturi se ne spominje mađarsko sudjelovanje u bitci kod Zawichosta, a u borbi protiv kneza Romana spominju se samo poljski knezovi Leszek Bijeli i Konrad od Mazovije. Pretpostavlja se da je Joakim sudjelovao u galicijskom pohodu kralja Andrije 1211., FONT, Márta: *The Elite Supporters of the Hungarian Rule in 13th Century Halych*. // *Chronica*, Szeged, 18, 2019., 82–83.

skoj zemlji koja je pripadala Zaladskoj županiji i koja je početkom 13. stoljeća poklonjena Joakimu. Kralj Bela IV. oduzeo je posjed pa ga je ponovno vratio Joakimovim sinovima Filipu i Tomi bez ikakvih naznaka da je u međuvremenu bio dodijeljen nekom drugom. Ako se uzme u obzir politika kralja Bele IV. da povрати zemlju koju je njegov otac lakoumno razdijelio pojedinim velikašima, pri čemu je Bela izazvao otpor velikaša prema centraliziranoj kraljevskoj vlasti, nema smisla da bi Bela IV. poklanjao povraćeni kraljevski posjed viteškim redovima ili bilo kome drugom. Međutim, nakon provale Tatara bio je prisiljen zbog oslabljene pozicije promijeniti takvu politiku pa je dio oduzetih posjeda vratio njihovim prijašnjim vlasnicima, kao što se može vidjeti i u ovom slučaju Joakimovih sinova.³² Prema tome, na temelju podataka iz pisanih izvora može se dodatno zanimjati pripadnost Križovljana i tamošnje crkve Svetog Križa nekom od viteških redova.

5. Može li tlocrt crkve upućivati na povezanost s viteškim redovima?

Jednobrodne crkve koje izgledaju poput dvorane pravokutnog tlocrta, bez istaknute apside i s ravno zaključenim istočnim zidom spadaju u arhitektonski tip koji se od 12. stoljeća često javlja u arhitekturi viteških redova, poglavito templara i ivanovaca, uglavnom u Francuskoj. Primjeri takvog tipa crkve mogu se u današnjoj Hrvatskoj prepoznati u templarskoj crkvi u Gori kod Petrinje i nedavno istraženju ivanovačkoj kapeli u Pakracu. Oba su primjera datirana u 13. stoljeće.³³ Zbog svog oblika i tlocrta koji predstavljaju navedeni ar-

32 KLAJČ, Nada: *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb: Globus, 1990., 268–269.; KONTLER, Lászlo: *Povijest Mađarske*. Zagreb: Srednja Europa, 2007., 82–85.

33 BELAJ, Juraj, PAPIĆ Iva: *Ivanovačka kapela u Pakracu – prikaz graditeljskog razvoja*. // *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 54, 2021., 514–516.; BELAJ, Juraj, STINGL, Sebastijan, GLIGORA, Valerija: *O arheološkim istraživanjima ivanovačke kapele na lokalitetu Pakrac – Stari grad 2020. godine*. // *Godišnjak Instituta za arheologiju* 17, 2021., 226.

hitektonski tip, crkve u Gori i Pakracu obično se u literaturi povezuju u grupu s crkvama u Kelemenu i Križovljanu. Crkva u Kelemenu (koja se nalazi desetak kilometara zapadno od Križovljana) doista izvana izgleda kao da je riječ o dvorani pravokutnog tlocrta sa svetištem iste širine i visine kao brod crkve i s ravno zaključenim istočnim zidom, bez istaknute apside. Takav se dojam danas u unutrašnjosti gubi zbog naknadne izgradnje svoda u svetištu čime je ono postalo niže od broda crkve i odvojeno trijumfalnim lukom. Ta je pregradnja izvršena u razdoblju baroka.³⁴ Međutim, kada je crkva u Križovljanu u pitanju, tip jednobrodne dvoranske crkve bez istaknute apside s ravno zaključenim istočnim zidom samo je pretpostavka.

U svom današnjem izgledu, crkva Svetog Križa ima poligonalnu apsidu koja je dograđena 1519. godine, što potvrđuje godina uklesana na konzoli svoda u svetištu.³⁵ Josip Stošić prvi je iznio pretpostavku da je crkva Svetog Križa mogla biti zaključena ravnim istočnim zidom.³⁶ Nakon toga, neki od autora su dalje u literaturi ponavljali tu iznesenu pretpostavku.³⁷ Katarina Horvat-Levaj ipak je promijenila mišljenje i izrazila određenu rezerviranost prema toj pretpostavci navodeći mogućnost da je crkva mogla imati polukružnu apsidu prije izgradnje gotičke poligonalne apside s obzirom na to da nema izvora koji bi mogli potvrditi prisutnost viteških redova u Križovljanu.³⁸

Krešimir Karlo bio je oprezniji po tom pitanju napisavši da nema dokaza o tome kako je prethodno bio oblikovan istočni dio crkve i ostavljajući to pitanje otvorenim.³⁹

Arheološka istraživanja nisu provedena unutar crkve, tako da zaista nema konkretnih elemenata na kojima bi se mogao temeljiti bilo kakav definitivni zaključak. Međutim, arheološka istraživanja koja su provedena u vanjskim dijelovima crkve rezultirala su boljim uvidom u nekoliko faza gradnje. Prema tome je zaključeno da je istočni dio broda crkve najstariji dio građevine te da je u nekom trenutku brod produžen prema zapadu. U 16. stoljeću dodana je poligonalna apsidu, a u 17. stoljeću rekonstruiran je južni zid broda crkve jer se iz nekog razloga urušio.⁴⁰ Pretpostavlja se da najstariji dio građevine – istočni dio broda – potječe iz antičkog razdoblja i da je ta zatečena struktura iskorištena za smještaj crkve.⁴¹

Produljenje broda prema zapadu datirano je u 13. stoljeće, s romaničkim portalom na zapadnom pročelju.⁴² Portal i ugrađeni reljef na zapadnom pročelju integralni su dio zida što znači da nisu bili naknadno ugrađeni u mogućim kasnijim pregradnjama.⁴³ S druge strane, pretpostavljalo se da je portal reupotrijebljen kod izgradnje zapadnog pročelja pri čemu je izvorni polukružni arhivolt iznad lunete prelomljen u oblik šiljastog luka zbog suženog ulaza. Luneta s reljefnim križem vjerojatno je također iskorištena u sekundarnoj uporabi, s pretpostavkom da je izvorno bila dio unutarnje opreme crkve.⁴⁴ U svakom slučaju, otvore-

34 PEŠKAN, Ivana, PASCUTTINI JURAGA, Vesna: *Neka srednjovjekovna naselja i župe južnog varaždinskog pobježja*. // *Starohrvatska prosvjeta* 36, 2009., 428–429.; KARLO, Krešimir: *Nav. dj.*, 219.

35 HORVAT-LEVAJ, Katarina: *Nav. dj.* (1997.), 278.

36 STOŠIĆ, Josip: *Nav. dj.*, 123.

37 HORVAT-LEVAJ, Katarina: *Nav. dj.* (1997.), 278; PLEŠE, Tajana, AZINOVIĆ BEBEK, Ana: *Nav. dj.*, 145; GOSS, Vladimir P.: *Nav. dj.* (2005.), 190.; BEŠVIR, Davor: *Arheološka istraživanja crkve sv. Križa u Križovljanu*. // *Podravski zbornik 31/2005* (ur. Dražen Ernečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2005., 298.; PEŠKAN, Ivana, PASCUTTINI JURAGA, Vesna: *Nav. dj.* (2009.), 429. (bilješka 18); MARKOVIĆ, Predrag, KARLO, Krešimir: *Nav. dj.*, 583.; PASCUTTINI JURAGA, Vesna: *Nav. dj.* (2018.), 43.; JUKIĆ, Vjekoslav: *Nav. dj.*, 89.

38 HORVAT-LEVAJ, Katarina: *Nav. dj.* (2003.), 8.

39 KARLO, Krešimir: *Nav. dj.*, 225.

40 BEŠVIR, Davor: *Nav. dj.*, 293–299.; KARLO, Krešimir: *Nav. dj.*, 224–225.

41 BEŠVIR, Davor: *Nav. dj.*, 297.; BEŠVIR, Davor: *Arheološka istraživanja kripe ispod zapadnog dijela cinktora župne crkve u Ludbregu 2008. godine*. // *Podravski zbornik 36/2010* (ur. Dražen Ernečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2010., 195–197.; GOSS, Vladimir P.: *Nav. dj.* (2020.), 130.

42 PLEŠE, Tajana, AZINOVIĆ BEBEK, Ana: *Nav. dj.*, 145.; BEŠVIR, Davor: *Nav. dj.* (2005.), 298.

43 KARLO, Krešimir: *Nav. dj.*, 225.

44 HORVAT-LEVAJ, Katarina: *Nav. dj.* (1997.), 279.; GOSS, Vladimir P.: *Nav. dj.* (2005.), 191–193.; GOSS, Vladimir P.:

no pitanje o primarnom obliku istočnog dijela crkve ne može se zaključiti bez daljnjih arheoloških istraživanja. Međutim, s obzirom na sve navedene informacije, treba napomenuti da se samo tlocrt ili pretpostavljeni arhitektonski tip ne može koristiti kao jedini argument za tvrdnju da su crkvu Svetog Križa gradili križari. Čak i da crkva jest bila oblikovana kao pravokutna dvorana bez istaknute apside, takva forma moguće nije nastala prema planiranom arhitektonskom modelu, već je jednostavno reupotrijebljena zatečena antička građevina. Ako doista jest planirana kao crkva bez istaknute apside s ravnim začelnim zidom, o povezanosti s viteškim redovima bi se eventualno moglo govoriti u smislu mogućih utjecaja i to posrednih s obzirom na to da u široj okolici ne postoji crkva viteških redova sa sličnim tlocrtnim planom. Iako je arhitektura kelemenske crkve navela Josipa Stošića i druge autore nakon njega da je povežu s viteškim redovima, također ne postoji niti jedan dokaz koji bi crkvu u Kelemenu mogao smjestiti u takav kontekst.⁴⁵

5. Datacija i ikonografska interpretacija ugrađenog reljefa na zapadnom pročelju crkve Svetog Križa

Kameni reljef smješten je centralno u gornjem dijelu zapadnog pročelja crkve, ispod okulusa i u osi s portalom. Prikazuje sedam ljudskih glava raspoređenih u dva reda. Tri glave u gornjem redu su veće, a četiri manje smještene su u donjem redu između većih glava. Oštećenja na površini reljefa otežavaju donošenje preciznijih zaključaka o formalnoj analizi i ikonografskim detaljima prikazanih glava. Prema tome, prilično je teško odrediti dataciju, kao i opisati temu i protumačiti prikaz na relje-

Nav. dj. (2020.), 130.

45 KARLO, Krešimir: Nav. dj. 218. Lelja Dobronić u svom istraživačkom radu o viteškim redovima na području današnje Hrvatske uopće ne spominje Kelemen. Juraj Belaj je uz Kelemen napomenuo da se nagađa o pripadnosti viteškom redu, ne isključujući u potpunosti tu mogućnost, BELAJ, Juraj: Nav. dj. 231.

Sl. 4. Rimski nadgrobna stela uzidana iznad portala (snimio: Milivoj Dretar).

fu. Većina autora u svojim radovima ovu skulpturu spominje usputno i prepoznaje je kao kanoantičku rimsku stelu.⁴⁶ Anđela Horvat prva je pretpostavila da bi to mogla biti romanička skulptura koja prikazuje srednjovjekovne donatore crkve.⁴⁷

Vladimir P. Goss posvetio je cijeli rad ovom reljefu u kojem propituje je li riječ o antičkoj ili srednjovjekovnoj skulpturi, te je bio skloniji predložiti dataciju u 12. ili (manje vjerojatno) 13. stoljeće uspoređujući reljef s primjerima iz Belca, Arače i Somogyvára. Štoviše, Goss je takvu dataciju iskoristio kao dodatni argument za čvršće povezivanje križovljanske crkve s viteškim redovima, tumačeći reljef kao prikaz

46 FULIR, Miroslav: *Topografska istraživanja rimskih cesta na varaždinskom i međimurskom području (1960–1967)*. // *Razprave SAZU VI*, 1969., 412.; GORENC, Marcel, VIKIĆ, Branka: *Antičko nasljeđe ludbreškog kraja*. // *Ludbreg* (ur. Vlatko Madarić), Ludbreg: Skupština općine Ludbreg, 1984, 60.; VIKIĆ BELANIĆ, Branka: *Arheološka problematika Ludbrega u antičko doba*. // *Podravski zbornik 23/1997* (ur. Hrvoje Petrić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1997., 53.; STOŠIĆ, Josip: Nav. dj., 123.; ŠIMEK, Marina: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*. Bjelovar: Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, 1997., 115.; HORVAT-LEVAJ, Katarina: Nav. dj. (1997.), 124, 279.; TOMIČIĆ, Željko, TUSUN, Marija: *Ludbreg i Ludbreška Podravina* (ur. Katarina Horvat-Levaj, Ivanka Reberski). Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1997., 276.; BELAJ, Juraj: Nav. dj., 82.

47 HORVAT, Anđela: *Über die Steinskulptur der Arpadenzeit in kontinental Kroatien*. // *Alba Regia 17*, 1979., 174.

Sl. 5. Isječak vojne karte s kraja 18. stoljeća. Crkva Svetog Križa jasno istaknuta sjeverno od naselja (izvor: map.arcanum.com).

samo muških glava i pretpostavljajući da se radi o skupini križara, dok bi kompozicija u dva registra te razlika u veličini glava upućivali na njihov hijerarhijski odnos.⁴⁸ Goss je zaključio rad povlačeći analogiju sa skulpturom iz obližnje Glogovnice koja dokazuje da križari (u slučaju Glogovnice, sepulkralci) nisu izbjegavali vlastite prikaze u sakralnim građevinama te je sugerirao da je križovljanski reljef sa sedam glava izrađen za crkvu Svetog Križa, iako se možda ne nalazi na svojoj izvornoj poziciji. Što se tiče formalnih karakteristika i kompozicije, Goss je reljef povezo s mogućim keltskim utjecajima te je istu pretpostavku ponovio u svojim kasnijim djelima.⁴⁹ Vjekoslav Jukić slijedio je tu ideju sa zaključkom da je reljef „romaničko djelo iz 12. stoljeća nastalo pod utjecajem rimskih provincijskih umjetničkih formula i praksi, ne isključujući keltski faktor“.⁵⁰ Vesna Pascuttini Juraga također je isključila mogućnost da je riječ o antičkom reljefu uspoređujući oblike glava (koje je prepoznala kao sedam muških likova) s antičkom stelom iz Ivanca te srednjovjekovnim primjerima poput konzole iz crkve sv. Wolfganga u Vukovju, muške figure na pročelju

crkve San Nicolao u Giornicu i multfiguralnog fragmenta reljefa iz Somogyvára, zaključivši da se radi o romaničkom djelu. Pascuttini Juraga protumačila je prikaz kao zajednicu redovnika, a slično je ponovljeno i u drugom radu u suautorstvu s Ivanom Peškan.⁵¹ Krešimir Karlo bio je vrlo oprezan s datacijom i nije predložio konkretno razdoblje nastanka, ali je istaknuo ulogu reljefa u romaničkom konceptu gradnje crkve.⁵²

Međutim, o istoj je temi pisala i Branka Migotti. U svom radu je diskutirala o Gossovima pretpostavkama u vezi datacije i interpretacije križovljanskog reljefa te je do danas to ostalo najopsežnije djelo o ovoj skulpturi, koje nudi detaljnu analizu formalnih karakteristika i usporedbu sa sličnim primjerima. Migotti je reljef prepoznala kao tip rimske pogrebne skulpture koja se u literaturi pojavljuje pod različitim terminima (nadgrobna niša, *rilievo a cassetto*, *Porträtplatte*, *Porträtnische*, *Grabrelief*, *Reliefplatte*, *Nischenporträt aus Grabbauten*, *Grabrelief*, *built-in grave relief*, *rectangular slab carved with portraits*, *funerary relief*, ugradbeni nadgrobni reljef). Ponudila je vrlo konkretne i relativno brojne analogne primjere pri usporedbi oblika vanjskog okvira reljefa, kompozicije prikazanih likova, te detalje njihovih fizionomija i frizura, koliko ih je bilo moguće iščitati. Prema njezinoj interpretaciji, reljef prikazuje obitelj koju čine tri odrasla lika/glave i četvero djece smještene između glava odraslih. S obzirom na frizure, desna veća glava bi mogla prikazivati ženski lik, lijeva muški, a za središnju glavu nije sigurna jer se čini da ima bradu, iako bi oblik frizure ukazivao da se radi o ženi. Međutim, napominje kako postoji i mogućnost kasnijih intervencija u skulpturu koje su mogle naknadno izmijeniti prvotni prikaz, možda u trenutku njezine ponovne uporabe u srednjem vijeku. Sve manje glave predstavljale

48 GOSS, Vladimir P.: Nav. dj. (2005.).

49 GOSS, Vladimir P.: Nav. dj. (2005.), 196; GOSS, Vladimir P.: Nav. dj. (2006.), 59; GOSS, Vladimir P.: Nav. dj. (2010.), 202; GOSS, Vladimir P.: Nav. dj. (2020.), 130.

50 JUKIĆ, Vjekoslav: Nav. dj., 90.

51 PASCUTTINI JURAGA, Vesna: Nav. dj., 84; PEŠKAN, Ivana, PASCUTTINI JURAGA, Vesna: *Prikaz ljudske glave u srednjovjekovnoj kamenoj plastici na području sjeverozapadne Hrvatske*. // *Starohrvatska prosvjeta* 41, 2014., 238–239.

52 KARLO, Krešimir: Nav. dj., 224–225.

bi dječake, a razlika u veličinama glava mogla bi ukazivati na njihovu različitu dob.

Predložena datacija, iako sa zadržskom, bila bi 3. stoljeće nakon Krista na temelju čitljivih detalja fizionomija i frizura te komparativnih primjera.⁵³ Migotti je reljef smjestila u kontekst provincijske kasnorimske skulpture, ali je također uzela u obzir i moguće keltske utjecaje na temelju Gossovih pretpostavki. Rad je zaključila predlažući da je reljef izvorno mogao biti ugrađen u grobnu građevinu ili u ogradu obiteljskog grobnog zemljišta gdje je označavao grobove. Moguće je da je pripadala vlasnicima vile rustike u ageru antičkog grada Iovia (na mjestu današnjeg Ludbrega). Većina spomenutih autora je navodila i druge nalaze antičkog podrijetla u okolici Križovljana, kao i kamene blokove koji su kao rimska spolija korišteni u zidovima križovljanske crkve. Također se i za istočni dio broda crkve pretpostavlja da je riječ o antičkoj strukturi, kao što je već rečeno. Migotti napominje vjerojatnost da je upravo okolica same crkve Svetog Križa mogla biti pretpostavljeno nalazište reljefa.

Argumenti i slični analogni primjeri koje je iznijela Migotti čine se vrlo uvjerljivi, pogotovo u svjetlu svega iznesenog u ovom radu. Kao što je dosad rečeno, pisani izvori ukazuju na to da crkvu Svetog Križa nisu izgradili pripadnici nekog od viteških redova pa stoga ni reljef koji je ugrađen na njezinom pročelju vjerojatno ne prikazuje redovnike ili križare. Ne bi imalo puno smisla pretpostaviti da je srednjovjekovni reljef preuzet s neke druge suvremene građevine koja bi pripadala nekom od viteških redova i da je prenesen u Križovljan da bi tamo bio ugrađen u crkvu na privatnom Joakimovom posjedu. Ako je nastao baš za crkvu Svetog Križa, reljef bi možda mogao prikazivati donatore crkve, ali onda se postavlja pitanje tko bi bili svih sedmero prikazanih likova ako se zna da je Joakim dobio posjed izuzet iz in-

gerencije kraljevskog kastruma početkom 13. stoljeća, a on sam je imao samo dvojicu sinova. Mogla bi biti riječ o nekoj sakralnoj temi, ali ikonografija je neprepoznatljiva, tim više što se ne može povezati s titularom crkve. Usporedbe karakteristika ovog reljefa s predloženim srednjovjekovnim primjerima temelje se na prilično općenitim sličnostima bez šire razrade i argumentacije, pogotovo u usporedbi s analizom i analognim primjerima koje je ponudila Migotti. S druge strane, odbacivanje antičke provenijencije reljefa temeljeno isključivo na usporedbi s jednim primjerom rimske stele ne može biti dostatno kao konkretan argument ako se ima u vidu duljina trajanja antičkog razdoblja i raznolikost produkcije kamene skulpture tijekom tog perioda.

S obzirom na sve navedeno, skloniji smo prikloniti se mišljenju koje je iznijela Branka Migotti i zaključiti da je reljef iz Križovljana nastao u antičkom razdoblju te da je zatečen negdje na posjedu u srednjem vijeku i reupotrijebljen na pročelju crkve Svetog Križa. Izlaganje i korištenje spolija nije bilo nimalo neobično u srednjem vijeku. Međutim, vrlo je teško nagadati o tome što je ugradnja ovog reljefa značila osobi ili zajednici koja je izgradila crkvu, odnosno onima koji su je posjedovali ili su je barem koristili u svakodnevnom životu.

6. Zaključak

Crkva Svetog Križa spominje se na svojoj današnjoj poziciji 1259. godine unutar granica posjeda Slanje i stoga je treba identificirati kao crkvu *sancte crucis de Zlauina* s popisa župa iz 1334. godine te ovu povezati s izravnijim spominjanjem Križovljana s popisa župa iz 1501. godine (*Georgius plebanus in Crysowlyan*). Crkva *beate virginis cruciferorum* nalazila se na posjedu sepulkralaca koji se prostirao uz desnu obalu rijeke Bednje, istočno od grada Ludbrega. Posjed Slanje je prvotno pripadao kralju i bio je pod jurisdikcijom kastruma Zala (odnosno zaladskog župana) te ga je kralj Andrija II. oko 1210. (možda već 1205.) poklonio

53 MIGOTTI, Branka: *Rimski nadgrobni reljef iz Križovljana u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*. // Scripta in honorem Bojan Djurić (ur. Migotti B., Mason, P., Nadbath, B., Mulh T.), Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2012., 387–398.

sibijskom županu Joakimu, sinu komesa Geche / Beche kao nagradu za njegovu službu u galicijskom pohodu protiv kneza Romana te u pohodu na Vidin kao saveznik bugarskog kralja Borila. Nakon smrti kralja Andrije II. 1235. godine, kada je Joakim već bio preminuo, kralj Bela IV. opozvao je donaciju i oduzeo posjed, ali ga je ponovno vratio 1248. Joakimovim sinovima Filipu i Tomi na njihovu molbu i zbog njihovih zasluga i odanosti kralju. Donacija je potvrđena ispravama iz 1250. i 1259. godine. Joakimova obitelji Szentgróti je ogranak roda *Túrje*.⁵⁴ Iz tog ogranka potječu i dvije ličnosti koje su sredinom 13. stoljeća bile među najistaknutijim osobama u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu: Joakimov sin Filip je s pozicije zagrebačkog biskupa imenovan za ostrogonskog nadbiskupa, a Joakimov bliski rođak Dionizije bio je ban i herceg Slavonije te je vršio dužnost palatina. Rodoslovlje obitelji je rekonstruirano počevši od Joakimovog oca Geche. Pretpostavlja se da je Joakim imao braću Geche II i Dionizija (Dénes). Međutim, nije sasvim sigurno je li ban Dionizije bio Joakimov brat ili nećak. U dokumentu iz 1259. godine Dionizije se spominje kao bratić (*patruus*) Filipa i Tome, što bi značilo da je bio Joakimov nećak, ali u literaturi se može naći podatak i da je bio Filipov stric (pa time onda i Joakimov brat).⁵⁵ Ban Dionizije je naslijedio obiteljski posjed u Zaladskoj županiji sa središtem u *Túrju gdje je prije 1234. godine osnovao premonstratenski samostan*.⁵⁶ Dionizije je 1244. godine dobio posjede *Horost i Cerova brda u Križevačkoj i Vrbonu u Šomođskoj županiji*.⁵⁷

54 KARÁCSONYI, János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budimpešta: Magyar Tudományos Akadémia Budapest, 1901., 119–126.

55 Usporedi: KARÁCSONYI, János: Nav. dj., 120–121.; Hrvatski biografski leksikon, natuknica Filip, <https://hbl.lzmk.hr/danak.aspx?id=5991> (datum posjeta 17. 5. 2024.); Rodoslovlje palatina iz doba Árpáda, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Turul-turul-1883-1950-1/1898-A119/1898-4-A8BF/az-arpadkori-nadorok-genealogiaja-masodik-befejezo-kozlemleny-A8E5/35-turje-nb-szentgroti-iv-denes-A8FE/> (pristupljeno 17. 5. 2024.).

56 KARÁCSONYI, János: Nav. dj., 122.

57 CD IV, 229–234.

Čini se da je umro bez potomaka jer su njegove posjede naslijedili sinovi njegovih bratića (ili nećaka): Pose, sina Joakimovog brata Geche II., i spomenutog Joakimovog sina Tome.⁵⁸ Joakimov sin Filip započeo je svoju karijeru kao prior samostana u Damišu (*Dömös*), te je bio kraljičin kancelar i kraljev izaslanik u diplomatskim misijama u Češkoj, Bavarskoj i drugim mjestima. Zagrebačkim biskupom postao je 1247. godine naslijedivši biskupa Stjepana II. nakon njegove smrti. Dolaskom na tu poziciju suočio se sa zadatkom obnove zagrebačke katedrale nakon njezina uništenja u tatarskoj provali 1242. godine. Biskupu Filipu se pripisuje izgradnja utvrde *Medvedgrad*, iako je njegova uloga u nastanku *Medvedgrada* diskutabilna.⁵⁹ Godine 1262. postao je ostrogonski nadbiskup i kraljev kancelar. Filipov brat Toma, osim posjeda Slanje, dobio je i posjed *Prodavić* 1267. godine, što je potvrđeno njegovim sinovima Dioniziju II. i Tomi II. ispravom iz 1270. godine.⁶⁰ Njegovi potomci iz obitelji Szentgróti posjedovali su Slanje, s drugim naslijedenim posjedima, sve do kraja 15. stoljeća.⁶¹

Nakon svega iznesenog, može se zaključiti da su crkvu Svetog Križa u Križovljanu vjerojatno izgradili sam Joakim ili njegovi sinovi. S obzirom na utvrđenu razliku u strukturi istočnog dijela zidova broda crkve u odnosu na produljenje zidova prema zapadu, kao i pretpostavljenu sekundarnu uporabu zapadnog portala i pripadajuće lunete, koji su ipak integralni

58 KARÁCSONYI, János: Nav. dj., 121.

59 Usporedi: ČUK, Juraj: *Zagrebačka biskupija oko 13. stoljeća*, 91–92.; KLAJČ, Nada: *Medvedgrad i njegovi gospodari*; GOSS, Vladimir P., JUKIĆ, Vjekoslav: *Medvedgrad, Ocsa, Spiš – Some Stylistic Considerations // Starohrvatska prosvjeta* 34, 2007., 295–307. vs. BEDENKO, Vladimir: *Mons Gradyz iuxta Zagrabiam // Historijski zbornik* 44, 1991.; BUDAČ, Neven: *Budući da smo htjeli u Zagrebu na brdu Gradecu sagraditi slobodni grad // Zlatna bula 1242-1992*.

60 CD V, 435–436., 559–567.

61 PETRIĆ, Hrvoje: Nav. dj. (1997.), 45.; PÁLOSFALVI, Tamás, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526*. Budimpešta: Institut of History, 2014., 36.; DRETAR, Milivoj, TKALČIĆ, Marijan: *Posljednji vlastelini u Slanju. // Podravski zbornik* 49/2023 (ur. Robert Čimin), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2023., 120.

dio zapadnog pročelja, predlažemo faze izgradnje crkve na sljedeći način.

U vrijeme kad je Joakim dobio posjed početkom 13. stoljeća, iskorištena je zatečena antička struktura i upotrijebljena je za crkvu. U to vrijeme je nastao romanički portal na zapadnom pročelju s izvorno polukružnim arhivoltom. Možda je rimski reljef već i u toj fazi bio iskorišten kao spolija, ako ne i zatečen na samoj antičkoj strukturi. Nije poznato kako je tada bio oblikovan istočni dio crkve sa svećištem.

Crkva je bila produljena prema zapadu, pa je izgrađeno novo zapadno pročelje, pri čemu su reupotrijebljeni isti antički kameni blokovi i romanički portal s pročelja iz prethodne faze. Međutim, tada je zbog užih vrata polukružni arhivolt portala prelomljen u oblik šiljastog luka. Luneta s reljefnim križem umetnuta je u luk arhivolta – vjerojatno je za tu svrhu iskorišten neki dio unutarnje opreme crkve koji je u pregradnji izgubio namjenu. U toj je fazi rimski reljef ugrađen u novo zapadno pročelje. Ova se pregradnja crkve mogla dogoditi zbog oštećenja nakon tatarske provale ili/i vraćanja posjeda obitelji Szentgróti (Filipu i Tomi) 1248. godine.

Ovaj prijedlog bi svakako trebalo potvrditi ili osporiti budućim arheološkim istraživanjima. Međutim, glavni doprinos ovog rada je isključivanje bilo kakve izravne uloge viteških redova u izgradnji crkve Svetog Križa u Križovljanu, kao i u produkciji i oblikovanju reljefa ugrađenog na zapadnom pročelju crkve.

Summary

The Church of the Holy Cross in Križovljan in the context of the heritage of chivalric orders

The Church of the Holy Cross in Križovljan dates back to the Middle Ages and is considered a Romanesque building. The nave is older and dates back to the 13th century, while the polygonal shrine dates back to 1519, according to the year engraved on a stone console of the former arch in the shrine. The church was first mentioned in written sources in 1259. On the western facade, there is an embedded relief with seven human heads and a portal with a lunette, which is believed to have been repurposed. In literature, there are hypotheses which say that the construction of the Church of the Holy Cross was connected to the activities of chivalric orders. However, there are also opposing opinions that refute such claims. This paper tries to determine whether the Church of the Holy Cross is indeed connected to the heritage of chivalric orders.

Literatura i izvori

- Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, IV – V, (ur. Tadija Smičiklas), Zagreb: JAZU, 1906. – 1907.
- ADAMČEK Josip: *Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma*. // Ludbreg (ur. Vlatko Madarić). Ludbreg: Skupština općine Ludbreg, 81–122.
- BÁRÁNY Attila: *The relations of King Emeric and Andrew II of Hungary with the Balkan states*. // Stefan Prvovenčani i njegovo doba (ur. Rastović A., Komatina I.). Beograd: Istorijski institut Beograd, 2020, 222–223.
- BEDENKO, Vladimir: *Mons Gradyz iuxta Zagrabiam*. // Historijski zbornik 44, 1991., 3–17.
- BELAJ, Juraj, PAPIĆ Iva: *Ivanovačka kapela u Pakracu – prikaz graditeljskog razvoja*. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 54, 2021., 509–528.
- BELAJ, Juraj, STINGL, Sebastijan, GLIGORA, Valerija: *O arheološkim istraživanjima ivanovačke kapele na lokalitetu Pakrac – Stari grad 2020. godine*. // Godišnjak Instituta za arheologiju 17, 2021., 221–227.

- BELAJ, Juraj: *Arheološko naslijeđe viteških redova na sjeverozapadnom prostoru središnje Hrvatske*, magistarski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2001.
- BEŠVIR, Davor: *Arheološka istraživanja crkve sv. Križa u Križovljanu*. // Podravski zbornik 31/2005 (ur. Dražen Ernečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2005., 293–299.
- BEŠVIR, Davor: *Arheološka istraživanja kriptе ispod zapadnog dijela cinktora župne crkve u Ludbregu 2008. godine*. // Podravski zbornik 36/2010 (ur. Dražen Ernečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2010., 195–197.
- BRDARIĆ, Franjo: *Arhidakonat Komarnički (1334. – 1934.)*. // Podravski zbornik 19/20 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1993. (reprinted work published in: MADJER, Blaž: *Časti i dobru zavijaja*, 1937), 338–369.
- BUDAK, Neven: *Budući da smo htjeli u Zagrebu na brdu Gradecu sagraditi slobodni grad*. // Zlatna bula 1242-1992. Stublić, Z. (ed.), Muzej grada Zagreba, Zagreb, 21–32.
- BUTURAC, Josip: *Popis župa Zagrebačke biskupije od godine 1334.*, in: *Zbornik Zagrebačke biskupije 1094-1944*, Zagrebačka nadbiskupija, 1944., 409–454.
- BUTURAC, Josip: *Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*. // *Starina*, 59, 1984.
- ČUK, Juraj: *Zagrebačka županija oko 13. stoljeća*. Velika župa Prigorje, Zagreb, 1942.
- DOBRONIĆ, Lelja: *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*. // *Rad JAZU* 406, 1984., 9–149.
- DRETAR, Milivoj, TKALČIĆ, Marijan: *Posljednji vlastelini u Slanju*. // Podravski zbornik 49/2023 (ur. Robert Čimin), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2023.
- DUJMOVIĆ, Danko: *Prilog poznavanju ludbreškog kraja u 13. stoljeću*. // Podravski zbornik 42 (ur. Robert Čimin), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2016., 27–34.
- FELETAR, Dragutin: *Podravina*. Općine Đurđevac, Koprivnica i Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti. Knjiga 1. Koprivnica: Centar za kulturu – OOUR Muzej grada Koprivnice, 1989.
- FONT, Márta: *The Elite Supporters of the Hungarian Rule in 13th Century Halych*. // *Chronica*, Szegeed, 18, 2019., 76–92.
- FONT, Márta: *Meeting of Rulers in the Scepus Region (1214)*. // *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis* 11, 2021., 11–22.
- FULIR, Miroslav: *Topografska istraživanja rimskih cesta na varaždinskom i medjimurskom području (1960–1967)*. // *Razprave SAZU VI*, 1969., 101–130.
- GORENC, Marcel, VIKIĆ, Branka: *Antičko naslijeđe ludbreškog kraja*. // Ludbreg (ur. Vlatko Mađarić), Ludbreg: Skupština općine Ludbreg, 1984., 59–72.
- GOSS, Vladimir P.: *Kamen iz Križovljana nakon Kamena iz Belca – pitanje konteksta*. // *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 22, 2005., 187–198.
- GOSS, Vladimir P.: *Military Orders Between Sava and Drava Rivers – Sculpture*. // *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30, 2006.
- GOSS, Vladimir P.: *Stotinu kamenčića izgubljenog raja*. Zagreb: Arheološki muzej Zagreb, 2007.
- GOSS, Vladimir P.: *Četiri stoljeća europske umjetnosti, 800. – 1200.; Pogled s jugoistoka*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2010.
- GOSS, Vladimir P.: *Registar položaja i spomenika ranije srednjovjekovne umjetnosti u međuriječju Save i Drave*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2012.
- GOSS, Vladimir P.: *Početc i hrvatske umjetnosti*. Zagreb: Ibis grafika, 2020.
- HORVAT, Anđela: *Između gotike i baroka*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1975., 6–13.
- HORVAT, Anđela: *Über die Steinskulptur der Arpadenzeit in kontinental Kroatien*. // *Alba Regia* 17, 1979., 173–183.
- HORVAT-LEVAJ, Katarina: *Ludbreg i Ludbreška Podravina*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1997.
- HORVAT-LEVAJ, Katarina: *Crkva sv. Križa u Križovljanu – građevno-povijesni razvoj i valorizacija*. Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, 2003.
- HORVAT-LEVAJ, Katarina: *Prilog istraživanju barokne sakralne arhitekture Podravine – župna crkva sv. Martina u Martijanju*. // *Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja*, 10, 2006., 80–99.
- JUKIĆ, Vjekoslav: *Hidden Romanesque Beauty; The Romanesque Figural Sculpture of the 12th and 13th Century in the Continental Croatia*. Lambert Academic Publishing, London, 2019.
- KANCLJAN, Antun: *Traganje za podrijetlom imena sela ludbreške Podravine (2)*. // Podravski zbornik

- 11 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1985., 114–122.
- KARÁCSONYI, János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budimpešta: Magyar Tudományos Akadémia Budapest, 1901., 119–126.
 - KARLO, Krešimir: *Prostorna organizacija i graditeljska baština Kalničkoga, Komarničkoga i Čazmanskoga arhidakonata od 13. do 16. stoljeća*, doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2016.
 - KLAIĆ, Nada: *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb: Globus, 1990.
 - KLAIĆ, Nada: *Medvedgrad i njegovi gospodari*. Zagreb: Globus, 1987.
 - KONTLER, Lászlo: *Povijest Mađarske*. Zagreb: Srednja Europa, 2007.
 - KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan: *Priorat Vranski sa vitezi templari I hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*. // Rad JAZU, knjiga LXXXII, Razredi filologičko-historički i filosofično-juridički, knjiga XV, 1886.
 - MARKOVIĆ, Predrag, KARLO, Krešimir: *Religious Architecture of the Military Orders in Medieval Slavonia and Its Reflections in the 13th and the 14th Century*. // Hortus Artium Medievalium 20, 2014., 579–589.
 - MIGOTTI, Branka: *Rimski nadgrobni reljef iz Križovljana u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*. // Scripta in honorem Bojan Djurić (ur. Migotti B., Mason, P., Nadbath, B., Mulh T.), Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2012., 387–398.
 - PÁLOSFALVI, Tamás: *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526*. Budimpešta: Institut of History, 2014.
 - PASCUTTINI JURAGA, Vesna: *Topografija srednjovjekovne kamene plastike na području sjeverozapadne Hrvatske*. Doktorski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2018.
 - PAVLEŠ, Ranko: *Podravina u srednjem vijeku*. Koprivnica: Meridijani, 2013.
 - PEŠKAN, Ivana, PASCUTTINI JURAGA, Vesna: *Prikaz ljudske glave u srednjovjekovnoj kamenoj plastici na području sjeverozapadne Hrvatske*. // Starohrvatska prosvjeta 41, 2014., 231–241.
 - PEŠKAN, Ivana, PASCUTTINI JURAGA, Vesna: *Neka srednjovjekovna naselja i župe južnog varaždinskog pobježja*. // Starohrvatska prosvjeta 36, 2009., 425–442.
 - PETRIĆ, Hrvoje: *Ludbreg i ludbreška Podravina u srednjem vijeku*. // Podravski zbornik 21 (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1995., 29–36.
 - PETRIĆ, Hrvoje: *Društveni i gospodarski razvoj od srednjeg vijeka do Prvog svjetskog rata*. // Ludbreg i Ludbreška Podravina (ur. Katarina Horvat-Levaj, Ivanka Reberski), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1997. 43–63.
 - PLEŠE, Tajana, AZINOVIC BEBEK, Ana: *Crkva sv. Križa, Križovljan*. // Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva, 2/36, 2004, 143–147.
 - STOŠIĆ, Josip: *Srednjovjekovna umjetnička svjedočanstva o Zagrebačkoj biskupiji*. // Sveti trag, devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094. – 1994. (ur. Tomislav Lukšić, Ivanka Reberski), Zagreb: Muzejsko-galerijski centar – Institut za povijest umjetnosti – Zagrebačka nadbiskupija, 1994., 110–130.
 - ŠIMEK, Marina: *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*. Bjelovar: Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, 1997.
 - VANINO, Miroslav: *Isusovci i hrvatski narod*. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1969.
 - VIKIĆ BELANIĆ, Branka: *Arheološka problematika Ludbrega u antičko doba*. // Podravski zbornik 23/1997 (ur. Hrvoje Petrić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1997., 53–62.